

VÁLTOZÁSOK MAGYARORSZÁGON A BUDAPESTI ANGOL KÖVET 1953–1957. ÉVI JELENTÉSEINEK TÜKRÉBEN

Ha az 1950-es évek brit diplomáciai jelentéseit olvassuk, nem kapunk képet arról a nagy társadalmi és gazdasági átalakulásról, amelyen Nagy-Britannia a második világháborút követően átment. A hangnem továbbra is birodalmi, s nem tükrözte azt a hanyatlást, amelyet a második világháború siettetett.¹ Nem volt nagy különbség e téren a munkáspárti és konzervatív koncepció között, mindkét párt fenn akarta tartani az ország világhatalmi helyzetét. Mindkét párt vezetői szorgalmazták az ország kapcsolatának erősítését az USA-val, abból a meggyőződésből, hogy az Egyesült Államok hatalmát, befolyását az angol érdekek számára kamatoztassák. A gyarmatbirodalom modern változatát jelentette volna a Commonwealth országainak erős gazdasági szálakkal Angliához kötése. Eközben azonban sok mulasztás történt az ország belső ipari megreformálása terén, az ötvenes évek elején szinte gazdasági csőd fenyegette az országot.

A Foreign Office-ban és a diplomáciai szolgálatban álló vezetők és beosztottak végzettségüket többnyire neves magániskolákban és kitűnőnek számító, elitképző egyetemeken szerezték az 1920–30-as években. Nem fogalmazódott meg bennük az a gondolat, kérdésfeltevés, hol áll Nagy-Britannia a megváltozott világrendben, hogy presztízséből, világbirodalmi helyzetéből veszthetett az ország, illetve más érdekek, mint a brit érdekek éppolyan mértékben számba veendők a világpolitikában. Ugyanakkor még a kisebb, angol szempontból kevésbé érdekes országokba is igen jól képzett diplomaták kerültek, akik az ország gazdasági, politikai, társadalmi helyzetét, tényeit a maguk szempontjai szerint jól felmérték, és állandó készenléttel, szorgalommal gyűjtötték a fontos és kevésbé fontos tényeket, adatokat, amelyeket rendszeresen továbbítottak a Foreign Office-ba. E jelentéseknek legélvezhetőbb terméke az év eseményeiről összeállított évi jelentés, amelynek elkészítésében az egész követség részt vett. E jelentések többnyire 10–20 oldalas beszámolók voltak az ország belügyeiről, mezőgazdaságáról, iparáról, vallási életéről, fegyveres erőiről, külpolitikájáról, külkereskedelméről, más országhoz fűződő kapcsolatairól. A jelentés végén az év összegzése következett, amelyet kronologikus sorrendben az év eseményei, tényei követtek.

Az 1953-as év igen eseménydús volt Magyarországon, s ennek megfelelően a budapesti angol követ vagy követségi beosztottak jelentései is megsokasodtak, ez évben mintegy 75 kötetet tett ki a számuk. A követ, G. P. Labouchere 1953 augusztusában ejtette meg bemutatkozó protokoll-látogatását a parlamentben,² és benyomásai kedvezőek voltak.

Labouchere 1953-ra vonatkozó jelentésében utalt arra, hogy az 1952-es évi jelentés igen lehangoló megjegyzéssel zárult. A magyar nép életszínvonala csökkent, és 1953 első hetei sem mutattak javulást. Márciusban azonban – nem sokkal Sztálin halála után – érezhető volt Magyarországon a változás, főleg abban, hogy kevesebb lett a letartóztatás és kevésbé volt érezhető a Nyugat felé irányuló hivatalos ellenséges magatartás.

A belpolitikai változás előszelét az év közepén tartott, 98%-os MDP-sikert hozó választás után lehetett észlelni. A pártban strukturális változtatást végeztek, ami által a hatékonyságot kívánták növelni, csökkentették a Politikai Bizottság létszámát, s új minisztertanácsot választottak, Rákosi Mátyás helyett Nagy Imre lett a miniszterelnök. Ezt a változást már előre jelezte Nagy Imre július 4-i beszéde, amelyben bejelentette, hogy az ötéves terv célkitűzései meghaladják az ország teherbírását, és a végrehajtás során csökkent a nép életszínvonala. Ezért a jövőben mérsékelni kell a nehézipari beruházásokat és többet kell beruházni a könnyűiparba és mezőgazdaságba. Nagy Imre bírálta a párt szövetkezeti politikáját, erőltetettnek minősítette a szövetkezeti-esítést, és megígérte, hogy ezek után a parasztok, ha úgy döntenek, kiléphetnek a közös gazdaságból, s megalakíthatják a magukét. Az angol évi jelentés a magyar „New Look”-nak nevezi ezt a Nagy Imre-i koncepciót, amely rózsásabb jövőt, az életszínvonal emelkedését helyezi kilátásba, s ígéretet tesz a kiskereskedelem, kisipar részbeni visszaállítására, új munkaügyi jogszabályozás bevezetését, kisebb bűnökért amnesztiát, az internálótáborok megszüntetését és a deportálások felszámolását ígéri. Valószínűleg e változást szovjetek kezdeményezésére vetették így fel, szükségesnek bizonyult a Szovjetunió és „csatlós” országai számára a

mezőgazdaság fellendítése, különösen Magyarország számára, amely csaknem éhezett, és amely korábban szinte Európa élesztára volt.

Nagy Imre beszéde zavarba hozta a pártot, ami megmutatkozott Rákosi július 11-i beszédében. Rákosi megerősítette a programot, de némely részének más nyomatékot adott. Például a parasztok ellen eljárást helyezett kilátásba, ha az aratás előtt hagyják el a szövetkezetet, a „kulákokat” támadta, és jelezte, az amnesztia nem azt jelenti, hogy az állam ellenségeiről megfeledeznek. Közben Rákosi és más ismert élő kommunista vezetők képei eltűntek a nyilvános helyekről.³ Július vége felé az új politika beindult, de a rendeletek korlátozottabbak voltak, mint az emberek remélték. Az amnesztiát alig alkalmazták a politikai foglyokra, a deportáltak szabad mozgása alig lett átlátható a gyakorlatba, mivel korábbi budapesti otthonaikat elvették, s a vidékieknek külön, speciális engedély kellett, hogy két hétnél tovább tartózkodhassanak a fővárosban. Nagy Imre életszínvonalra vonatkozó tervei is csak részben valósultak meg. Több mint ezer fogyasztási cikk árát mérsékeltek, de ezek közt több nehezen eladható luxuscikk volt. Az új munkügyi rendelethez is nagyobb várakozás fűződött, mint amennyi megvalósult: a dolgozók fellebbezhettek elbocsátásuk ellen, joguk lett béreik változásairól előre informálódni, a szülő anyák járulékaik nőttek, de a munkások nem kapták meg a munkahelyváltoztatási jogot.

A jelentés utal arra, hogy az év kezdetén olyan rosszul mentek a dolgok a mezőgazdaságban, amilyenre 1945 óta nem volt példa. Nyolcszor annyi búzát kellett vetni, mint 1952-ben, és a Szovjetunióból kellett a vetőmagot behozni. Február második felében száj- és körömfájás ütötte fel a fejét. Megtiltották, hogy Budapestről élelmiszer-csomagokat küldjenek vagy vigyenek vidékre. A sajtó szántásra, vetésre szólította fel a parasztokat. Büntetéseket is kilátásba helyeztek az engedetlen paraszttal és vezetőikkel szemben. Júliusban, Nagy Imre beszéde után kezdett a helyzet a mezőgazdaságban jobbra fordulni, a traktorállomások adósságait elengedték, díjaikat csökkentették, ingyenes állatorvosi szolgáltatásokat állítottak fel, vetőmagokat osztottak, és lehetővé tették az állami földek az egyéni gazdálkodást. Sok parasztnak eltörték az adósságát. De „súlyos pszichológiai” hibát követett el a kormány a szövetkezetekkel kapcsolatban: Nagy Imre – túlmenve a kormány választási programján – beszédében kijelentette, hogy a parasztok önkényesen elhagyhatják a szövetkezeteket és felszámolhatják azokat. Persze sok paraszt kapott volna ezen, de a kormány igyekezett késleltetni az ilyen irányú kiáramlást és intette a parasztságot, hogy meg kell várnia a formális eljárási útmutatást. Közben a sajtó azt bizonygatta, mennyire káros lenne az állam számára a szövetkezetek felbomlása. Amikor végre megjelent a szövetkezetből való kilépésről és a termelőszövetkezet felszámolásáról szóló rendelet, az annyira terhes és pénzügyileg előnytelen volt a parasztság számára, hogy sokan emiatt hagytak fel a kilépés gondolatával. Az év végén a földművelésügyi miniszter és a miniszterelnök őszintén felvázolták a helyzetet, rámutattak az elmúlt időszak hibáira, olyannyira, hogy bevallották: az osztályharc és szocializmus rossz hatást tett a termelésre. Karácsony előtt a kormány egy 50 oldalas iratban drákói rendelkezéseket fogalmazott meg az agrárviszonyok megjavítására. Leszállították továbbá a parasztság 1954–55-re előírt beszolgáltatási kötelezettségét.

Az ipar területén nem vált a helyzet teljesen áttekinthetővé Nagy Imre beszédét követően. Az ötéves terv negyedévi összefoglalói nem adtak elég információt, utóbb Nagy Imre revideált tervről beszélt, de az sem volt nyilvánvaló, miből állt a revideálás. Történtek ugyan lépések abban az irányban, hogy a nehézipar elsődleges szerepe ne hangsúlyozódjék, és változások történjenek a fogyasztói iparágak fejlesztése terén, de a nehézipariügyi miniszternek a bányászok számára tartott őszinte beszédéből kiderült, hogy a kormány nem engedi a bányászatot háttérbe szorítani a könnyűipar miatt. A jelentés szerint persze mindent akarnak – „the best of both worlds”. A jelentésekből, bármily hiányosak, az világos, hogy a termelés nem kielégítő. A munkaerőkölccsel is baj van.

A magyarországi vallási állapotokat jellemezve, az évi jelentés kiemeli: Nagy Imre nagyobb vallási toleranciát hirdetett meg azzal, hogy a kormány nem fogja engedni az adminisztratív, erőszakos fellépéseket. Ennek hatása meg is mutatkozott, a református, valamint az evangélikus egyház az eredetileg az előirányozottnál valamivel több pénzügyi segínyt kapott. A papi „békemozgalom”-ban kitűnt Dr. Péter János református és Dr. Szabó Imre katolikus püspök. Mindszenty és Grösz érsek továbbra is fogságban maradt.

A hadseregben az új politika annyiban érvényesült, hogy a hadsereg létszáma 185 ezer főről 170 ezer főre csökkent, ami annak volt a következménye, hogy az 1933-as korosztályt csak 70%-ban hívták be, és csökkentették a tisztek létszámát. De megerősítették a gyalogság egy részét és a légelhárítást. A hadseregnek sok fogyatékosága volt, sem erejében, sem szerkezetében nem érte el az átlagos szovjet színvonalat. Jelentős változást jelentett Farkas tábornok leváltása és Bata István hadügyminiszteri kinevezése. A hadsereg nem volt olyan állapotban, hogy kivegye a részét egy háborúból. A légügy 1953-ban érte el a férfikorát: a nagy kifutópályára konstrukció csaknem kész lett, ám ez főleg a szovjetek használatára épült háború esetére.

A külpolitikában a „New Look” azt jelentette, hogy Magyarország és a Nyugat között a kapcsolat némi- leg javult. Udvariasabbá, kis dolgokban engedékenyebbé vált a magyar külpolitika. Néhány héttel Sztálin hal-

lála után feloldották azt a tilalmat, hogy külföldi diplomaták csak Budapesttől 30 kilométeres távolságra utazhattak. Többen jöhettek az országba, és az ünnepeken kevesebb külföldellenes plakát került elő. A nyugati követségek fogadásain több személy jelent meg a külügyminisztériumból, mint korábban, de nem annyian, mint a baráti országokéin. Javultak az izraeli és jugoszláv kapcsolatok. Az angol–magyar kapcsolatok az év kezdetén nem voltak jók, de augusztusban feltételek nélkül kiengedték Sanderst, 1949 óta fogva tartott brit állampolgárt. A londoni magyar követ és beosztottai megjelentek a különböző fogadásokon – még a koronázási film bemutatásán is –, és enyhült a magyar sajtó kritikája az Egyesült Királyság irányában. De nem sikerült előrehaladást elérni olyan személyek kiengedésében az országból, akiket brit polgároknak tekintett a brit kormány.

Az összefoglalás az év eseményeiről kiterjed a magyar–amerikai, magyar–szovjet és más államokkal való kapcsolatokra, valamint a külkereskedelmi kapcsolatok néhány jelentős részletére. A magyar export főleg ipari készítményekből állt, de a „szomorú tény” az, hogy az import főleg cukorra, zsírra, vajra, burgonyára és húsrá terjedt ki, mindarra, amely egykor fő exportcikk volt. A brit–magyar kereskedelem nem nagyon fejlődött, mert nem volt elég magyar ajánlat, ami Angliát érdekelte volna.

A jelentés végkövetkeztetése: annak ellenére, hogy az új politika az életszínvonal növekedését ígérte, és annak ellenére, hogy a külpolitika hajlékonyabb lett, a magyar átlagember 1953 végén is kételkedő, cinikus. A karácsonyi vásárlás nem ment jobban, mint az előző évben, az enyhülést úgy tekintették, mint a gyengeség jelét. Még korai következtetéseket levonni: amit a kormány ígér, az a Szovjetunió politikájától és a világhelyzettől is függ. A legtöbb, ami elmondható az elmúlt hat hónap után, hogy a feszültség valamelyest csökkent. A háborús készültségre utalás is ennek megfelelően szűkölt.⁴

Az 1954. évi jelentés jobban sikerült, mint az 1953-as. A Foreign Office megjegyzése a jelentésre: sok érdekes kérdést vetett fel, jobban magyarázta az eseményeket, de túl hosszúra sikerült, s szövege gyakorta nehézkes és zavaros is volt, ami részben az eseményekből következett. A külügyi tisztviselő kommentátor, G. G. Brown azt is kifogásolta, hogy a beszámoló nem mutat rá arra – ami a magyar rendszer egyik jellegzetessége –, hogy az eszmézet, az engedmények, a javítások szélesebb körűek és drámaibbabbak, mint a többi csatlós országban, s a lakosság elégedetlensége is nyilvánvalóbb. A jelentésnek meg kellett volna említenie a számos személyi változást a kormányban és a három réteget a társadalomban, amelynek irányában alig történt engedmény. Ezek: 1) az egyház vezetői; 2) a kulákok, 3) a régi rendszer politikusai, szemben a rehabilitált nemzeti kommunistákkal és a szociáldemokrácia baloldalával.⁵

De nézzük magát a jelentést. Az 1954-es évi jelentés azzal kezdődött, hogy rámutatott: mennyi feszültséget jelentett a Nagy Imre-féle „New Course”-nak, majd „June Road”-nak nevezett politika, amely az életszínvonal emelését a fogyasztási cikkek fokozott termelésével és a mezőgazdaság fejlesztésével kívánta elérni. Az év végén világossá vált, hogy a kitűzött célokat nem sikerült megközelíteni. Ennek oka a tervezés elégtelensége, a városi és vidéki munkásság és vezetés lelkesedésének hiánya, a nehéz tél, az áradás, a gyenge aratási eredmény. Az elégedetlenséget a kormány vagy szigorításokkal, vagy politikai enyhítésekkel igyekezett leszerelni. (Nyugdíjemelés, politikai foglyok egy részének szabadon bocsátása, a Hazafias Front bevonása a kormányirányításba [?] stb.) A pártban, főleg az MDP harmadik kongresszusát előkészítő írásban mindez érvényesült. A kongresszus az első volt az új kurzus beindulását követően, s minthogy a fő téma a költségvetés és az ország gazdasági helyzetének megvitatása lett volna, nagy kampány indult a mezőgazdasági és ipari tervek teljesítésére (pl. DISZ- [ifjú kommunista] tagok mentek vidékre segíteni, újabb sztahanovista módszerekkel kísérleteztek az iparban). S miközben a budapesti pártbizottság ülésére készültek az év áprilisában, világossá vált, hogy pl. Sztálinvárosban fel kellett függeszteni a termelést, úgyszintén átmenetileg a budapesti földalatti munkálatait. Májusban a pártkongresszuson a felszólalók többsége elemezte a rossz vezetés, rossz szervezés, rossz gazdasági helyzet okait és tényeit. Gerő beszédében rámutatott arra, hogy 1954 első negyedében az egy főre eső termelési érték 6,6%-kal volt alacsonyabb, mint ugyanezen időszak előző évi értéke, viszont az egy főre eső kereset 15,6%-kal volt magasabb. Persze ezt Rákosi beszédében a liberális elhajlás „eredményeként” jellemezte.

A kormány racionalizálással igyekezett a problémákon úrrá lenni – erre példákat hoz a jelentés –, valamint a Hazafias Népfrent megalakításával és a helyi tanácsok újjászervezésével. A Hazafias Népfrent létrehozását Nagy Imre jelentette be a pártkongresszuson, ez egy szélesebb és hatékonyabb szervezetet ígért a régi szervezet helyett. Az új Hazafias Népfrentben mindenki helyet kapott, kivéve a régi uralkodó osztály és a kulákság képviselőit. A kormány maga hozott létre egy népszerű és független szervezetet saját céljai megvalósítására. Október végén Nagy Imre egy nagygyűlésen mint miniszterelnök kérte a résztvevők bizalmát, hogy együttesen valósítsák meg a júniusi határozatokat.

Az 1950-es rendelet értelmében – amely előírta a helyi tanácsok négyévenkénti megválasztását – az év novemberében sor került a helyi tanácsválasztásokra. Kb. 600 jelölt nem futott be. Nagy Imre még a pártkongresszuson utalt arra, hogy a helyi tanácsok dolgozói közül sokan nincsenek feladatuk magaslátán, s minthogy

a helyi tanácsok nagyobb önállóságot fognak kapni, egy finomabb választási eljárást dolgoztak ki, és alkalmaztak. Mindegyik jelöltet a Hazafias Népfront állította, s 37%-uk volt csak párttag.

Októberben a pártkongresszuson a budapesti pártbizottság első titkára bejelentette, hogy a hamis vádak alapján elítélteket kiengedik. Így került sor Kállai Gyula, Kádár János, Losonczy Géza, Újhelyi Szilárd, Noel Field, Kéthly Anna, Marosán György szabadon bocsátására; főleg Kéthly és Noel Field kapott publicitást. Ez egyrészt a magyar–jugoszláv kapcsolatok javulásának, másrészt a nyugati liberalizmus felé tett gesztusnak volt az eredménye. És természetesen támogatni akarták a Hazafias Népfront és az újjáválasztott helyi tanácsok munkáját.

Az év végére egyre nyilvánvalóbb lett, hogy gazdaságilag a „June Road” nem hozott változást. Ekkor 1 font 32,87 forint volt, s a beszámoló részleteket hoz, mi mennyibe kerül. Októberben Szalai Béla, a Tervhivatal elnöke ismertette a kedvezőtlen adatokat: az elmaradást a szén- és vastermelésben, a mezőgazdasági befektetési terv csupán 50%-os teljesítését, a termelékenység csökkenését. A kormány tanácsstalansága a sok beszédből és a tényből kikövetkeztethető. Nagy Imre és Vas Zoltán hosszú cikkei az 1953. június előtti párt- és állami vezetést hibáztatták, és az éppen szabadságon lévő Rákosi volt többek szerint a céltábla. Rákosi decemberi debreceni beszédében teljesen támogatta Nagy Imre politikáját, s ezzel cáfolta a közte és a miniszterelnök közötti vetélkedést. Az angol vélemény az évi jelentésben mégis az, hogy a két teljesen különböző egyeniség között rejtetten mindenképpen fennállt az ellentét.

A magyar külpolitikáról szólván ismétlés történik a kettős állampolgársággal kapcsolatos engedményekről, a megjavult jugoszláv–magyar viszonyról és a Duna megnyitásáról az osztrák és német hajózás előtt. Az angol–magyar viszonyt jellemezve a jelentés megállapítja, hogy az barátságos volt, és erre több példát hoz fel. Augusztusban kereskedelmi egyezményt is kötött a két állam: mindkét fél mintegy 5 millió font értékű árucserében érdekelt.

Az összefoglalás politikai feszültség csökkenését is jelzi. A magyar átlagember szabadabban lélegzik, mint bármikor 1949 óta. Könnyebb áthatolni a vasfüggönyön, könnyebb a külföldi látogatók élete a fővárosban. Budapest épületei és utcái nem olyan kopottak, múzeumokat renoválnak, újjáépítenek. De Mindszenty továbbra is börtönben ül, a kulákokat üldözik és neves kommunistákat bírálják, mert gyermekeiket templomba engedik és vallásotatásra járatták. Az év ellentmondásos volt. S ezt legjobban a gazdasági realitás fejezi ki. Valószínűleg a gazdasági harc eredménye dönti el a két ellentétes vonulat igazát.⁶

*

1955 októberében G. B. Labouchere-t L. A. C. Fry váltotta fel a budapesti angol követségen. Az ekkor 47 éves Fry követ katonai képzésben részesült, a sandhursti katonai akadémián végzett, az indiai hadseregben szolgált. 1949-től a Foreign Office-ban, majd Lisszabonban tanácsos, 1953-ban a Foreign Office Keleti Osztályának vezetője. A miniszterelnöknek (ekkor: Selwyn Lloyd) szokásosan küldött jelentést ő szignálja. A jelentésre a Foreign Office számos tisztségviselője tett írásos megjegyzést, többnyire helyeslően. Az egyik megjegyzés az első genfi konferencia reményt keltő eseményére utal, de a második után a magyarok úgy érezték, hogy a Nyugat nem adott lehetőséget a csatlósság kérdésének megvitatására. Egy másik megjegyzés szerint az írók lázadása részletesebb szerepeltetést igényelt volna a jelentésben. A kommentátor szerint ez határkö volt. Az 1955. évi jelentés jóval rövidebb volt a korábbiaknál, mindössze 3 és fél sűrűn gépelt oldalt tett ki.

A jelentés szerint Rákosi, a párt főtitkára volt az év embere, és a fő törekvése az volt, hogy az országot visszatérleje az igaz sztálinizmus mezejére, anélkül, hogy az ország gazdasági nehézségeit megoldani képes lett volna. Magyarország külső kapcsolataiban teljes mértékben a Szovjetunió csatlósa maradt, a Nyugattal szemben pedig gyanakvó és megfélemlített. Az év elején a Nagy Imre névéhez fűződő „New Look”-politika már 18 hónapra tekinthetett vissza. De már voltak jelek, hogy a sztálini korszak utolsó három évéhez térnek vissza, és hogy Rákosi – kétségtelenül Moszkva támogatásával – Nagy Imre elmozdítására törekszik. Február 20-án közhírré tették, hogy Nagy Imre trombózt kapott, és Rákosi két héten belül bejelentette – később ez lett a hírhedt márciusi határozat –, hogy Nagy Imre jobboldali elhajló volt. Bűnei közé sorolták, hogy tagadta a párt vezető szerepét, nem harcolt a kulákság ellen, sovinizmusba esett, elhanyagolta a szocialista iparosítást, és lehetővé tette, hogy a klerikális reakció ismét felüssze a fejét.

Nagy Imre utóda Hegedűs András lett, aki a Hazafias Népfrontot a párt játékszerévé tette. Nem tudni, Nagy Imre miért szabad még? Rákosi újra nyeregben van, ez novemberben kétségtelessé vált. Rákosi megerősödött pozícióját mutatta – számolt be az évi jelentés –, amikor novemberben a szovjet parlamenti küldöttség jelenlétében a parlamentben bejelentették Rákosi beválasztását az Elnöki Tanácsba. Formálódni kezdett az új sztálinizmus. A szövetkezetek kérdése újra napirendre került, az agrártermékek 25%-os növekedését kívánták 5 év alatt elérni, és nagyobb politikai ellenőrzést kívántak gyakorolni a parasztság felett, el akarták

érni – akár kényszerítéssel is –, hogy 86 ezer gazdálkodó belépjen a szövetkezetekbe. Számos állami rendelkezés fogalmazódott meg abban az irányban, hogy a kötelező beszolgáltatás nagyobb és eredményesebb legyen.

Az év májusától, bár kisebb létszámban, de megismétlődött a kitelepítés, a budapesti „burzsoá elemek” vidékre telepítése (mint 1950–51-ben). Megfigyelték, kik járnak a brit és amerikai követségre, nyomást gyakoroltak a katolikus egyházra.

A genfi szellem kicsit később érvényesült, mint másutt. Rákosi augusztus 8-i beszéde után a nyugati diplomatikával kedvesebben bántak, négy brit feleséget kiengedtek, jobbra fordult a viszony a jugoszlávokkal is, bár Rákosi ellenségeskedő magatartása Tito irányában csak lassan, az év vége felé enyhült. A magyar gazdaság rossz állapota részben a termékek gyenge minősége, részben a tervek globalitása miatt tartóssá vált, s bár 1956-ra jelentősek voltak az elvárások, a tervek, főleg a nehézipar vonatkozásában, hiányoztak az alapok e tervek végrehajtásához. A szövetkezetekbe kényszerítés sem sikerült, 300 ezer fős volt a termelőszövetkezeti tagság az előirányzott félmillió helyett. Az 1955-ös év legnagyobb csalódása azonban a külkereskedelem volt. Ezek a tények fontosak voltak Anglia számára, hiszen a magyar–angol kereskedelmi és pénzügyi tárgyalások szeptember közepén indultak meg, és még nem fejeződtek be. E tárgyalások az év legfontosabb eseményei lettek a két ország vonatkozásában. Igaz ugyan, hogy a magyarok főleg olyasmiket ajánlottak, amikre Angliának nem nagyon volt szüksége. Anglia számára hasznosabbak lettek volna nyersanyagtermékek. Remélhető azonban – állapítja meg a jelentés –, hogy a két ország közötti kereskedelmi egyezmény – amely előnyösebb lesz Magyarország számára – hozzájárul majd ahhoz, hogy Anglia háború előtti követelései és egyéb igényeinek egy része megtérüljön. A szóban forgó követeléseinek összege eredetileg 71 millió font volt, de ezt csökkentették, a magyarok azonban még nem álltak elő ajánlatukkal, miként kívánják törleszteni.

A második genfi konferencia nem sok reményt nyújtott a magyar nép számára. Az orosz csapatok magyar földön maradtak, bár az eredeti cél: a közlekedési kapcsolat biztosítása az Ausztriában állomásozó orosz csapatokkal, már nem volt aktuális (Ausztria semleges lett). Nincs újabb öt éves terve Magyarországnak, csak 1956-ra előirányzott terve, de világos, hogy a terv a szovjet és a többi csatlós állam tervéhez idomul. Az írók „lázasának” gyors és effektív elnyomása novemberben megmutatta, hogy „nincs mese”, a kulák- és burzsoáellenes osztályharc folytatódik, a mezőgazdaság szövetkezetesítése gyorsul, a jövő sötét.⁷

*

1956 értékelése volt a fénypontja Fry követ budapesti tartózkodásának. Az 1956. évi jelentést március 7-én jelezte vissza a Foreign Office-ból T. Brimelow, az Északi Csoport vezetője – minthogy fennakadás volt a „bag service”-ben – és nagyon dicsérte az összeállítást és elemzést, s jelezte, hogy a legszélesebb körben kívánja köröztetni.⁸

Fry követ január 3-i budapesti évi jelentése, amelyet szokás szerint a külügyminiszternek, Selwyn Lloyd-nak címzett, két részből állt, s mindkettőt kinyomtatták a Foreign Office- és a Whitehall-beli köröztetésre. Az első rész „bizalmas” (confidential), a második rész „titkos” (secret) minősítést kapott Fry-tól, amit a Foreign Office nem talált indokoltnak, hiszen csak feltevéseket tartalmazott az október 22–24. közti szovjet csapatmozdulatokról. (Ha egy irat secret-megjelölést kapott, köröztetése korlátozottabb volt.)

Fry jelentésének első – bizalmas – része Magyarország 1956. évi nagyobb eseményeit taglalta, s úgy vélte, 1848-hoz hasonlóan október 23-a forradalmi, történelmi jelentőségű lesz az ország életében.

Az év Rákosi teljhatalmával, szovjet uralommal és sztálini zsarnoksággal kezdődött. Úgy tűnt, Rákosi könnyűszerrel elbánt Nagy Imrével és az írólázasdással, s nincs mitől tartania. De már februárban változott a szerencse, az SZKP XX. kongresszusa, Sztálin deheroizálása, a személyi kultusz elítélése Rákosi párton belüli ellenzékének nagy bátorítást adott.

Erős bírálat érte Rákosit azért, ahogyan a XX. kongresszust márciusban, a Központi Bizottság ülésén értékelte. Az egyre növekvő párton belüli ellenzékét Kádár vezette, aki maga is a sztálinista rendőri módszereknek volt az áldozata, és ekkor Nagy Imre vonalát képviselte. Májusban Rákosi lassan és nem szívesen önkritikát gyakorolt. Az események fordulóponthoz értek a Petőfi-kör június végi ülésén. Rákosi ekkor a Szovjetunióban volt és visszatértekor azt a benyomást keltette, hogy a szovjetek támogatják őt. Az igazság viszont az volt, hogy Rákosi egyre terhesebb lett számukra, júliusban Mikoja Budapestre látogatott és Rákosi helyébe Gerőt ültette, s bár a kormányban Kádár is helyet kapott, a magyarokat nem elégítette ki a kevés változtatás. (Fry a jelentésben megjegyzi, hogy „ez a szovjet merevség igen költségesnek mutakozó példája volt”.) Mégis, mintha Gerő érzékelte volna a változtatások szükségességét. Korábbi parasztpárti és szociáldemokrata vezetőfk szerepet kaptak a Hazafias Népfőntban. Nagy Imrének lehetőséget adtak az önkritikára, amelyet nem fogadott el, gondolván, hogy az alulról jövő nyomás és Belgrád támogatása folytán a saját elképzelései szerint vezetheti majd az országot. E tárgyalások sikeressége révén talán elkerülhető lett volna a forradalom, de a tárgyalások – a jelentés szerint – Kádár miatt megszakadtak, aki Nagyban veszélyes ellenfelet látott a maga céljai szempontjából.

Gerő nemsokára Moszkvába ment szabadságra, tudták, hogy valakinek utódjául kell lennie, de nem tudták, ki lesz az. Szeptemberben a csatlós pártokat figyelmeztették Moszkvában, ne feszítsék túl a húrt, s amikor e hónapban Hruscsov és Tito a Krím-félszigeten megbeszélést folytattak, odahívták Gerőt. Ugyanekkor Pesten megrendezték Rajk László temetését. Ez Tito rehabilitálását is szimbolizálta. Nagy Imrét visszavették a pártba – önkritika nélkül. De azt is jelentette, hogy Tito elfogadja Gerő vezetését és Gerő Kádárral Belgrádba ment, hogy a jugoszláv és magyar párt vonalát egyeztessék. Mire Gerő október 23-án visszatért, az események más irányba fordultak.

Az október 23-i tüntetés első követelése Nagy Imre miniszterelnöksége volt. Gerő a lehető legkevésbé volt alkalmas kompromisszumok kötésére: a párt dönthet csak, s pár nap múlva lesz csak döntés, s nem lehet engedni a sovinizmusnak, nem lehet a szovjet köteléken lazítani – mindezek gyűnyanyagok voltak, s a tüntetés átment felkelésbe. Október 24-én mégis el kellett Gerőnek fogadnia Nagy Imre miniszterelnökségét, Gerő a párt első titkára maradt.

1953–1955 között Nagy Imre túl messzire ment, túl gyorsan, Rákosi és Gerő meg az oroszok viszont túl keveset és túl későn adtak Magyarországnak. A népet nem lehetett megbékíteni, s a katonák és civilek fegyvereivel, valamint rendőrségi fegyverekkel (sokan csatlakoztak: katonák, rendőrök) elkezdődtek az utcai harcok. Ötnapos elkeseredett csata folyt, Gerőnek mennie kellett, ígéretet hangzottak el, végül a szovjet vezetők beleegyeztek Nagy Imre kinevezésébe, és az orosz erők október 31-én visszavonultak. Ledöntötte a nép a Sztálin-szobrot, a kommunista címert (már 29-én) kivágták a zászlókból, a háromszínű zászló mindenütt felváltotta a vörös lobogót. Három napig szabadság volt. Koalíciós kormány alakult, amelyben csaknem egyformán képviselte magát a kommunista, a Kisgazda-, a Nemzeti Parasztpárt és a szociáldemokraták. Újságok jelentek meg pártprogramokkal, a pártok vezetőinek demokratikus érzékéről tanúskodva. Újjászervezték a szakszervezeteket, munkástanácsok alakultak, a nemzet útja a szocializmus irányába mutatott, amelyet – úgy vélték – a szovjet vezetés is elismerhet. Szó sem esett a földreform megváltoztatásáról vagy a bányák, ipari konszernek államosításának megszüntetéséről. A magyar nép elkezdte új életét, a szovjet erők pedig – újabb erőkkel megtámogatva – a határokon újjarendeződtek. November 1-jén Nagy Imre kijelentette, hogy az ország kilép a Varsói Szerződésből, semleges lesz, és kérte a nagyhatalmak és az Egyesült Nemzetek segítségét mindezek megőrzéséhez. Lehetséges, hogy Nagy Imre erős népi nyomásra ismét túl gyorsan és túl messzire ment. Mindenekelőtt: egy olyan országban, ahol oly egyértelműen kinyilvánították, hogy utálják a kommunizmust és a Szovjetuniót, semlegességet kijelenteni nehézségbe ütközik. De az is lehet, hogy a szovjet vezetők soha nem gondolták komolyan, hogy feladják Magyarországot, s lehet, hogy budapesti kivonulásuk csak taktikai volt. Mindenesetre: november 4-én hajnalban a szovjet katonai erők ismét megjelentek a fővárosban. Nagy Imre lojális volt népéhez, Kádár János viszont elárulta azt, és a szovjetek jutalomképpen a szolnoki bábkormány élére helyezték. A nép barrikádharcba kezdett, de november 10-ére a budapesti ellenállást megtörték, és a vezetőket Nagy Imrével az élen az oroszok Romániába deportálták.

A nép sztrájkokkal, tüntetésekkal, gerillaharcokkal még sokáig ellenállt. Fry szerint szervezett anarchia ütötte fel a fejét, a követeléseket újból és újból Kádár elé terjesztette az Országos Munkástanács, s bár csak a főváros gyári munkásai választották meg e tanácsot, országszerte elismerték, mint maga Kádár is. De az oroszok és Kádár sok társa nem mutatkozott őszinte tárgyalófélnek. „A fasiszta ellenforradalmárak”-kal szemben – így nevezték az ellenállókat – elkezdtek a megtorlást. Az amnesztia ellenére a fegyverviselőket megbüntették, ezeket deportáltak a Szovjetunióba, és nem tudni, hány személyt végeztek ki. Az ország legnagyobb vesztesége a 160 ezer menekült volt. December 9-én a kormány látszattárgyalásokba kezdett a Központi Munkástanáccsal: letartóztatta a vezetőit és illegálisnak minősítette a tanácsot.

Gazdasági káosz alakult ki, ami súlyosbította az ország amúgy is zilált gazdasági helyzetét. Budapesttől délre áradás volt. Az ország gazdaságilag bajban volt. A Szovjetunió 100 millió rubel hitelt adott az elkövetkezendő hónapokra. A Kádár-kormány elismerte, hogy mind a tőkés államok, mind a Szovjetunió részéről nagy segítségre van szüksége az országnak. A szövetségi mozgalom bebizonyította, hogy szükség van a kis magánfarmokra is, és Nagy Imre gazdaságpolitikája várhatóan nagyobb eredményeket hoz majd, mint Rákosié. Nagy Imre koraérett kísérlete a semlegességre azt eredményezte, hogy végül is Magyarország hű csatlósa marad a Szovjetunióknak, és kereskedelmi kapcsolatai pl. Egyiptommal és a fejletlen országokkal a szovjet imperializmus céljait szolgálják. A Szovjetunió első megjelenése, illetve ellenállása az Egyesült Nemzetekben a forradalom után, hogy Magyarországot az ENSZ főtitkára vagy megfigyelők látogassák, nagyon rossz benyomást tett. A Jugoszláviával való viszony sem fejlődött valami gyorsan, bár májusban megegyeztek, hogy öt éven keresztül 85 millió dollárt kap Jugoszlávia régebbi sérelmeiért. A Szovjetunió nem engedélyezte a magyar „szocialista ut”-at, és Nagy Imre letartóztatása sem kedvezett a jugoszláv–magyar kapcsolatok további javulásának.

Az Angliával való viszony – a jelentés szerint – az év kezdetén oly jól indult, mint még soha korábban a kommunista szakaszban. Június 27-én aláírták a pénzügyi és kereskedelmi egyezményt, és engedmények

születtek a brit kirendeltséggel kapcsolatban. Több magyar alkalmazottat, akik kémkedés miatt börtönben ültek, szabadon bocsátottak, sokan útlevelet kaptak, két – karácsony előtt letartóztatott – követségi alkalmazottat csodálatosan gyorsan szabadon bocsátottak.

Úgy látszott, hogy a szovjetek inkább politikai engedményeket tettek Kádárnak, mintsem gazdaságit és stratégiát. Az új program késik, a nép bátor, elszánt. A fővárost megrongálták, sokakat deportáltak, szegénység és munkanélküliség várható. Már keveset veszhetnek, bátorságuk, egységük és fegyelmezettységük mindig tiszteletet fog ébresztetni irántuk. Meg vagyok győződve – írta az angol követ –, hogy áldozatvállalásuk nem volt hiábavaló sem országuk, sem az egész világ számára.⁹

Fry jelentésének második, titkosnak minősített része *A magyar forradalom keletkezésének okai és várható következményei* címet viselte – szintén Selwyn Lloyd külügyminiszternek volt címezve, aki 1957. február 5-én kapta meg. A jelentés fő mondanivalója a következő:

Egyszerűen jellemezhetőek az akkori események: a nép felkelése volt, amelyet két réteg vezetett: a diákok és a munkások. A kommunista kormányzat úgy vélte, a legtöbbet tette azért, hogy ezt a két réteget megnyerje magának. Az a kommunista feltevés, hogy egy fegyveres összeesküvés eredményezte a káoszt, és mindezt a Nyugat idézte elő, támogatva a fasiszta, reakciós, ellenforradalmi erőket, jelenleg már nem tartható fenn. Nem volt fegyveres összeesküvés sem felforgató szervezetek, sem a hadsereg részéről. Ritkán fordul elő, hogy egy hadsereg annyira megfélemlített és vezető nélküli legyen a polgári zendülés közepette, mint ahogyan ez Magyarországon történt. Úgy tűnt, hogy csupán a kommunista Maléter százados (később hadseregparancsnok) által vezetett három munkáosztag védte nagy hősiességgel a Killián György laktanyát a küzdelem első szakaszában. Lehet, hogy néhány tiszt és közkatona helytelenítette az országban lévő állapotokat, de nem volt az összeesküvésnek semmi jele. A nyugati hatás – bármelyik külföldi rádióadás a forradalom előtt és alatt –, amely igyekezett a magyarok lelkierejét fenntartani, nem valószínű azzal, hogy a szinte fegyvertelen tízmilliónyi népet felbujtotta a lehengerlő orosz hatalom ellen, amelynek fegyveres ereje már amúgy is uralta az országot. Ami a felkelőknek nyújtott nyugati segítséget illeti – az egyáltalán nem volt, és azt nem is ígérték. A kommunista terminológián alapuló és az angol szóhasználat előtt ismeretlen megfogalmazás értelmében minden kommunistaellenes és oroszellenes megnyilvánulás „ellenforradalmi, reakciós fasiszta” – a magyar forradalom pontosan ez volt. És valóban, ahogyan az egyik falragas a harc után Budapest utcáin állította: „Figyelem! Magyarországon tízmillió reakciós és ellenforradalmi elem van.”

S az sem igaz, amit a Kádár-rendszer mond, hogy a forradalmat gazdasági motívumok színezték. Az igaz, hogy az alacsony bérek, a rossz munkakörülmények, a fogyasztási cikkek hiánya nehézségeket okoztak, és ez elégedetlenséget szült az ország valamennyi rétegében. Az sem kétséges, hogy a parasztok keserűen vették tudomásul azokat a kemény intézkedéseket, amelyek az állami gazdaságokba kényszerítették őket, és amelyek nyomán termékeiket elvették. De ezek a sérelmek nem a forradalom következményei voltak, és sérelmeik orvoslása nem szünteti meg elégedetlenségüket. Az, hogy most a munkások a rendszerrel szembeni passzív ellenállásukkal még nagyobb nélkülözéseknek vetették alá önként magukat, elegendő bizonyíték arra, hogy politikai és nem gazdasági szándékok mozgatták őket. A magyar nép felkelése az orosz kizsákmányolás és a kommunista elnyomás ellen tisztán belső ügy, a tízéves elnyomás elleni kétségbeesés és felhalmozódott gyűlölet eredménye. Eredete úgyszintén összeköthető a magyar kommunista pártban végbement folyamattal. Ez a folyamat Sztálin halálával kezdődött, s a nemzetibb és liberálisabb kísérlettel folytatódott Nagy Imre vezetése alatt 1953–55 között, majd az 1955-ös novemberi Rákosi-ellenes írlázadás következett, s végül 1956 júliusában Rákosi leváltásával végződött. Ezután, ha Magyarországon lehetővé vált volna egy önálló szocialista fejlődés, csaknem bizonyos, hogy 1956 soha nem következett volna be. De Magyarországon nem volt erre előkészítve a talaj. Kádár Gerőhöz és a többi sztálinistához csapódott, Rákosi bukása után nekik még megmaradt a hatalmuk. Gerő hatalomra jutása után nagyon kevés engedményt tettek a nemzeti kommunistáknak, bár október 14-én Nagy Imre visszatérhetett a pártba. Fry követ véleménye szerint ennél a pontnál a Nagy-követők türelme elfogyott. Miután október 23-án Gerő visszatért Jugoszláviából, nyomást kívántak gyakorolni rá, az aznapi diáktüntetés követelte Nagy Imre visszatérését. A követ véleménye szerint az oroszok valószínűleg tisztában voltak a helyzettel, sőt sokan a követségen azt gyanították, hogy az oroszok az ÁVH-n keresztül egyenest elősegítették a fejleményeket, hogy azután alkalmuk legyen a beavatkozásra. Osztrák adat szerint szovjet fegyveres alakulat már 22-én szokásos szombathelyi bázisáról Székesfehérvár felé vonult a Balatontól Budapest felé vezető úton. Maga az osztrák követ október 24-én látott ez alakulathoz tartozó járműveket Budapesten. Francia forrás szerint egy másik hadoszlop Romániából Szegedre vonult az október 23-ról 24-re virradó éjjelen. És az angol követség megfigyelése szerint a Romániából jövő szovjet egységek október 25-én már Budapesten voltak. Ez a megfigyelés erősíti a francia adatot. Megbízhatónak tűnő magyar források szerint további szovjet egységek érkeztek a Szovjetunióból, amelyek Záhonyánál október 23-án lépték át a magyar határt. De azt el kell fogadni ésszerű érvelésnek, hogy szovjet csapatok nem mozdulnak a Kremlből kapott egyenes utasítások nélkül. S azt is ésszerű feltételezni, hogy ilyen utasításokat nem órák alatt, hanem

néhány nap után adnak. Mindebből az következtethető, hogy a szovjet vezetők már jó előre vártak zavargásokat október 23-a körül, és felkészültek. Ha viszont a szovjet vezetők tudtak a bajokról, a párt főtitkáranak, Gerőnek is tudnia kellett. Ahogyan egy belgrádi angol követségi jelentés erre utalt: Gerő nagyon ideges állapotban volt a Titónál tett jugoszláviai látogatás utolsó napjaiban. És mégis, október 23-án este 8-kor, néhány órával azután igen harcias beszédet tartott, s ezzel nagymértékben provokálta honfitársait. A követ arra gondolt: Gerő hirtelen váltása az aggodalomból az agresszivitásba abból adódhatott, hogy útban hazafelé hírt kaphatott arról, hogy szovjet csapatok jönnek segítségére. Tény az, hogy sem a diplomaták, sem a leg-hazafibb magyarok nem képzelték, hogy az október 23-i tüntetés nemzeti felkelésbe megy át. Egy nem mindennapi zavargással szemben a magyar kommunista rendszer nem bízhatott saját – nem elegendő – fegyveres erejében. Az oroszok által mozgósított egységek arra utaltak, hogy a nagy erejükkel hatni akartak a fegyvertelen diáktüntetőkre, és meg akarták leckéztetni Magyarországot, s egyúttal a többi csatlóst is. A szovjet erőket jóval a demonstráció előtt mozgósították, és azok a tüntetés kezdetétől számított hét órán belül már tüzeltek.

Az október 22-i történelmi jelentőségű diákiáltvány végig a forradalom napjaiban s az azt követő passzív ellenállás heteiben program maradt. A nemzeti kommunisták programját az október 22-i Petőfi-körbeli program fogalmazta meg. Ez követelte a sztálinisták felcserélését Nagy Imre híveivel és a magyar, nem pedig a szovjet érdekek képviseletét. A tüntetésben részt vevő nem kommunisták azonban sokkal tovább mentek, mindenfajta kommunista vezetést elvetettek, szabad választásokat akartak, és követelték, hogy a szovjet csapatok hagyják el az országot.

Úgy tűnt, hogy ha Nagy Imre és társai nagyobb türelemmel és több államférfiúi tulajdonsággal rendelkeznek, elértek volna néhány forradalmi eredményt. Ha nem lett volna harc október 23-án, vagy megszűnt volna október 25-én, s a nemzeti kommunistákat nem teszi félre a szabadságvágy október 30-án és 31-én, hatalmon maradtak volna Gomulkaéhoz hasonlóan. S bár a Nagy Imre-vonal pirruszi győzelmet aratott, a nép felkelése súlyos vereséget szenvedett. Igaz, hogy a munkástanácsok megalakulhattak, hogy kikövetelhetők a sztrájkjogot, hogy a parasztok valamennyire megszabadulhattak a szövetkezeti rendszertől, hogy a terror szímfobulómát, a Sztálin-szobrot ledöntötték, de mindennek ára egy nyomorult gazdaság lett, a lakosságnak mintegy két százalékos vesztesége, közöttük sok 15 és 30 év közötti fiatal nő és férfi. Igaz az is, hogy Magyarország nem áll közelebb a szabad választásokhoz és a szovjet csapatok kivonulásához, mint októberben állt.

A követ nem fogadja el azt az érvet, hogy a nemzet nagy áldozatvállalása kevesebb eredményt hozott, mint amelyet Lengyelország nyert el kisebb áldozatokkal. Valóban az órák visszaforgatták. De Magyarország lakossága megmutatta magyarságát, s ebben az országban a kommunizmus nem győzhet, mert a nép se nem bocsájt meg, se nem felejt. Most már nehezebb lesz a szovjet vezetőknek egy vékony uralkodó réteg révén kizsákmányolni ezt az országot. Az elkövetkező év nehéz lesz gazdaságilag, ha ugyan nem lesz esetleg még vérontás is. A nép nem vár jobbat és elszánt. Ez az elszántság azt eredményezi majd, hogy egyre több engedményt kap majd a nemzeti kommunizmus, s ez az út a szabadság felé vezet.

Magyarország megtalálta lelkét, s bebizonyította, hogy – mint régen, úgy most – az európai civilizáció bástyája. Szenvedései nagyobb bizonyosságot tettek a kommunista elnyomásról, mint tengernyi szó.¹⁰

Thomas Brimelow, a Foreign Office Északi Osztályának vezetője el volt ragadtatva Fry mindkét összefoglalásától; az első történetileg ténszerűnek értékelte, a másodikat, a felkelés okait elemzőt pedig jellemzőnek Magyarország helyzetére. Szerinte majd az idő fogja megmutatni, hogy Fry követ optimista összefoglalása helytálló-e, hogy a nemzeti kommunisták számára a magyar forradalom engedményeket hoz és megnyitja az utat a szabadság felé. Brimelow véleménye az, hogy az oroszok képesek a csatlós államok ellenőrzésére, és eltökéltek is e vonatkozásban. A csatlós államokban bekövetkező felszabadulás a Szovjetunió belüli állapotoktól függ. Brimelow azt is megjegyezte, hogy a szovjet hadmozdulatokat és azok jelentőségét sokan sokféle módon értelmezik, és még sokáig vitatni fogják. Kár, hogy Fry követ nem tesz említést arról az összefüggésről, ami fennállhat Suez és a november 4-i, második szovjet beavatkozás között.

A Foreign Office egy másik magas rangú beosztottja (Sir W. Hayter) komoly hibának tartotta, hogy a követ nem elemzte az október 30–november 4. közötti időszakot sem szovjet, sem magyar vonatkozásaiban.¹¹

1959-ben Sir Leslie Fry távozása előtt összefoglalta *hároméves magyarországi tapasztalatait*. Utólagos vélemények szerint Fry nem volt annyira eszes, mint jelentései mutatják. Jelentései elkészítésében a követség több tagjára támaszkodott. Selwyn Lloyd külügyminiszternek címzett bizalmas jelentésében sajnálatát fejezi ki, hogy 1959 januárjában elhagyja Magyarországot, s összefoglalja, mi volt a legfontosabb tanulság számára. Az első az a mély utálat, amelyet a kommunizmus iránt érzett; korábban azt hitte, nem képes ennyire gyűlölni egy rendszert sem. Kommunisták között kell élnie annak, aki igazán meg akarja a rendszert ismerni, s szerinte a hívó kommunista Nyugaton vagy elmebeteg, vagy áruló.

Másik fontos mondanivalója a magyar nép iránt érzett rokonszenve. A nép érzékeny, művelt és okos – más, mint szomszédai. Ez nem szláv nép, és az oroszellenesség olyan belső tulajdonsága, amely még a ma-

gyar kommunistákat is jellemzi. És Magyarországon sokkal csekélyebb a Németország irányában érzett bizalmatlanság, mint Lengyelországban vagy Csehszlovákiában. Magyarországon hagyományos a nyugattisztogatás. S annak ellenére, hogy a Nyugat nem segítette őket 1956-ban, a csalódottság nem hagyott mélyebb nyomot. Rákosi Magyarországon Sztálin legjobb tanítványa nevet nyerte el, de Sztálin halála után, Nagy Imre miniszterelnöksége (1953–1955) idején a nemzeti, liberális kommunizmus felé túl gyorsan ment a váltás, így más miniszterelnökkel Rákosi a párt főtítkára maradt, s 1955 végén megkezdődött Nagy Imre politikájának visszacsínálása, az „írók lázadásának” elfojtása és Nagy Imre kizárása a pártból. A XX. kongresszus után Rákosi anakronizmusmá vált, és 1956 júliusában visszaküldték a Szovjetunióba. Utóda, Gerő Ernő nem sok lehetőséget engedett a változásokhoz. Ezért a párton belül is kialakult egy ellenzék, s ez hozzájárult a spontán, nagyszabású demonstráció kibontakozásához. A forradalom célja a Nagy Imre-féle liberalizmushoz való visszatérés követelése, de amikor a szovjet tankok megjelentek, a teljes pártapparátust elsöpörte a nép és a nemzeti kommunisták egyesült akarata. Magyarország azt hitte egy rövid időre, hogy szabad. A szovjet fegyverek révén került vissza az ország korábbi helyzetébe, a sztálinizmus felé. Hogy mi lesz Magyarország jövője, azt nehéz megjósolni, de az biztos, hogy jövőjét Oroszország határozza majd meg. Három tanulságot azonban le lehet vonni a forradalomból. Elsősorban azt, hogy Magyarországon a kommunizmust csak szovjet fegyverekkel lehet fenntartani. Maga Nagy Imre is kommunista volt. Kádár, akit jobb híján választottak, és az 1956-os bábkormány fejevé tettek, s aki Hruscsov jóvoltából maradt hatalmon, eredetileg nemzeti kommunista volt, és Nagy Imre híve, s nem teljesen megbízható a szovjetek szempontjából. Ő ugyan mindent, még Nagy Imre kivégzését is teljesítette, de az oroszok méltán kérdezhetik, valóban bízhatnak-e benne. S ha benne nem, kiben, Münnich és Sík s néhány kipróbálatlan fiatal kivételével talán senkiben. Hát nem a munkások és diákok – akikre támaszkodhatott volna elsősorban a kommunista rendszer – fogtak-e fegyvert legelőször 1956-ban? Az oroszok nem hagyhatják figyelmen kívül a nemzeti felkelés tanulságát.

Második tanulság: A magyar politikai vezetők megtanulták, hogy a széthúzás veszélyes, és politikai engedményekre nem szabad gondolni. Ha politikai engedményeket tesznek a népek, az majd egyre többet akar, s ez a magyarországi kommunizmus végét jelenti. Ezért kellett fenntartani a párt egységét és vitathatatlan hatalmát. De valamit tenni kellett, hogy a rendszer és a nép között ne legyen távolság. Ezért – az utóbbi két év politikai elnyomása ellenére – néhány Nagy Imre által is hirdetett ésszerű gazdaságpolitikai intézkedést hoztak, amelyeket valószínűleg több is követ majd. A párt ezt tudja tenni, hogy az annyira kívánt népszerűségét növelje.

Harmadik nagy tanulság az, hogy a nép, amely annyit vesztett a forradalom alatt és az emigráció folytán, megtanult bizonyos óvatosságot, hiszen a Nyugatra sem számíthatott. Fry szerint, ha a szovjet erők nem lennének jelen Magyarországon, nehéz lenne még a párt látszólagos egységét is fenntartani. A nép apátiája elűznie, és a pártban a nemzetiek kerekednének felül. De az nem biztos, hogy ez odavezetne, ahova 1956-ban vezetett. Ha az oroszbarátoktól a középcsoporthoz kerülne a hatalom, olyasféle úthoz, amely Lengyelországban Gomulkaéhoz vezetett, úgy a magyar '56 nem következett volna be. Sőt, ha a szovjet erők nem oly túl hamar jelennek meg a színen, s a tüntetők követelése – Gerőt váltsa fel Nagy Imre – teljesül, a tömeg kisebb-nagyobb hangoskodás után szétszóródott volna. Feltételezhetően a fegyveres orosz beavatkozás nélkül a magyar nép elfogadta volna a nemzeti kommunizmust mint utat a jobb felé. Talán a magyar nép még akkor is mértéktartást mutatott volna egy ideig, ha a szovjet csapatok elhagyják az országot, de ez a kérdés akadémikus. Erre nincs lehetőség, szovjet csapatok maradnak, ahol vannak. A nemzeti érzést elnyomják, s ez az állapot igen zavarba ejtő a szovjetek részére. Remélhető, hogy a helyzet javulásával a Szovjetunióban, s a magyar gazdasági helyzet jobbulásával az országon belül csökken a feszültség, s további engedmények remélhetők. De ez egy hosszú út, s remélhető, hogy a Foreign Office megfelelő osztályán alkalmazott politika elősegíti ezt az utat. Az eredmény nyilván olyan kormány lesz, amely a brit politika számára elfogadhatónál jóval balrább áll. De legalább magyar lesz és nem orosz. Fry követnek erre a hatyúdalára ez a megjegyzés született a Foreign Office Északi Osztályáról: „Nagyon spekulatív jelentés, tartalma jó részével egyetértek. De nem hiszem, hogy bármi jelentős dolog történne, ha a szovjet csapatok kivonulnának Magyarországról. Ezek nem annyira láthatóak jelenleg, s nyilvánvaló annak a veszélye (illetőleg bizonyossága), hogy egy felkelés esetén a szovjet csapatok beavatkoznak, inkább ez tartja vissza a magyarokat, nem a szovjet csapatok közelsége.”¹²

Néhány hónappal Fry követ utolsó összefoglaló jelentését követően az új követ, N. J. A. Cheetham hosszan és bizalmasan jelentett Selwyn Lloyd külügyminiszternek első magyarországi benyomásairól. 1959. április 17-én, kéthavi magyarországi tartózkodása után írta le benyomásait az országról, a rendszer jellegéről, s arról, hogy a közeljövőben a nyugati politika hogyan „viszonyuljon” Magyarországhoz. Kilenc évvel korábban Cheetham volt már magyarországi kiküldetésben, s úgy látta, hogy sok vonatkozásban sokat fejlődött az ország, de a fejlődés lehetett volna gyorsabb. A helyzetet nem ismerő megfigyelőnek úgy tűnt, hogy a vidéki élet nem nagyon változott, de véleménye szerint vannak jelei a fokozott iparosodásnak, és meglepően sok új ház épült vidéken. Budapest azonban nem jó cégére a kommunizmusnak. Már 1949-ben – amikor a háború

nyomai még általánosan érezhetőek voltak Közép-Európában – igen éles volt a különbség Bécs és Budapest között: Budapest hátrányára.

1959-ben Budapest még mindig hátrányban van, s az a tény, hogy a városban nincs olyan fejlődés, mint nyugati szomszédjainál, mutatja: a kommunizmus csak hátráltatja ennek az intelligens, élénk és talpraesett népnek a kibontakozását. Teljesen valószínűtlen, hogy bármilyen más rendszer eltérte volna e szép főváros tengődését ilyen elhanyagolt állapotban, ilyen hosszú ideig. Még hosszú évekbe telik majd a javulás, ha a fejlődés ilyen lassú, minden újjáépített házra legalább tíz elhanyagolt ház jut. Az újjáépítés sporadikus és átgondolatlan, igyekeznek az 1956-os forradalom nyomait eltüntetni, s a fő útvonalakat és tereket rendbe hozni. De csak be kell térni mellékutcába, s rögtön nyilvánvaló a szegénység és a házak állagának romlása. Nincs jel, hogy ezt átgondoltan megoldják.

Mégsem lenne azonban igazságos az ország gazdasági állapotát Budapest és a többi város külsejének állapotából megítélni. Cheetham követet meglepte a növekvő gazdasági tevékenység és a szerény életszínvonal-emelkedés. Az ostoba Rákosi-rendszer gazdaságpolitikájával felhagytak, s bár nyugati mérce szerint a fogyasztási javak mennyisége és milyensége nem megfelelő, az utóbbi hónapokban valódi javulás volt érezhető. Az emberek elég jól öltözöttek, s főleg a gyerekek előnyösen vehetik fel a versenyt sok nyugati országbeli társaikkal. A közszolgálat a nyugatihoz hasonló, a bérek és az árak alacsonyak, a javak pedig nem túlzottan drágák. Ha a mezőgazdaság nem szenved erőltetett kollektivizáltságtól, Magyarország a nem távoli jövőben egészen jó anyagi körülmények közé kerülhet. Ily módon a magyar nép nem fog forradalmat kezdeményezni – legalábbis gazdasági okok miatt –, hacsak politikai okok erre nem kényszerítik. Nagy az ellenérzés a szovjet katonai alakulatok jelenlétével szemben, 1945 és 1956 borzalmi mélyen beivódtak az emberek tudatába, s bár a szovjet katonák fegyverezettek, az orosz laktanyák stratégiai elhelyezése arra emlékezteti az embereket, hogy „szükség esetén” bármikor rövid idő alatt készültségre lehet őket helyezni. A magyar nemzeti érdek teljes alávetettsége a szovjetek által irányított blokkpolitikának nagyon irritálja a lakosságot. Ugyanezt érzik saját kommunista vezetőikkel szemben, az állam és a párt szovjet mintáját szerveztét is természetellenesnek tartják, és a vezetőket nem érzik saját képviselőiknek. Azok is, akik ezekben az intézményekben dolgoznak, fenntartásokkal élnek és osztják a közhangulatot, az alapvető kommunistaellenességet. Mint a korábbi jelentések is összefoglalóan kimutatták: a külföldi és belföldi zsarnokság a forradalom óta módosult, s a lakosságot óvatosság és politikai apátia jellemzi. A vezetők iránti ellenszenv megmaradt, de a nép nem akar újabb kockázatot, inkább úgy tartja, hogy a nemzetközi helyzet változása hozhat fordulatot, s erre vár. 1956 szelleme nincs jelen, a párt mindenhatóságát szervezetten nem kérdőjelezi meg. A nép vallásos, de az egyház nem harcol érdemlegesen. Bár az értelmiség nem akar együttműködni a rendszerrel, ez inkább csak bosszantja, mintsem hogy ellenlépésekre készítetné a kormányt. Az is igaz, hogy a politikai ellenzékiesség teljesen nem szűnhet, s jönnek a követségre hírek letartóztatásokról, perekről, „ellenforradalmárokról” kivégzéséről, de az ilyen tevékenységet könnyen felszámolják. Ha a hatóságok közhírré teszik az ilyen eseteket, azt is világossá teszik, hogy a kezükben van a hatalom. Úgy látszik, a rendszer megengedhet magának bizonyos népszerűtlenséget. Minthogy a nép látszólag meghunyászkodott, s a vezetés erős, a szovjet kommunizmust továbbra is ráerőltetik, mint ezt a mezőgazdaság kollektivizálása is mutatja. Ezt állandóan és nem mindig példás módszerekkel erőltetik, s még sincs következménye ennek. Bizonyos fókig a párt vezetői jogosan érznek elégedettséget a belső helyzettel, mert nemcsak „konszolidáltak”, hanem alapokat is leraktak maguknak. Még évek kellene, hogy népszerűsége tegyenek szert, de talán mondhatják, hogy az idő nekik dolgozik. Az oroszok nem hagyják őket cserben, mert érdekük, hogy a jelenlegi magyarországi helyzet fennmaradjon. A magyar nép szabadságérzete kemény dió, s remélhető, hogy a gazdasági javulás nem megelégedést, hanem politikai engedményeket hoz, s az is remélhető, hogy a nemzeti pszichózis s az a bátorítás és rokonszenv, amelyet a Nyugat adhat, győzedelmeskedni fog a kommunista beidegződéseken. A küzdelem – hacsak a nemzetközi körülmények nem változnak – hosszú lesz.

A magyar külpolitika – minden fontosabb kérdésben – természetesen megkülönböztethetetlen a szovjetétől. Emögött azonban van egy igen erős, valós és sajátosan magyar igény a nemzetközi elismerésre. Ez a kíváncsiság kétfelé is ágazik: a szovjet blokk országai, a nyugati és az el nem kötelezett országok felé. A kommunista szövetségesek felé a rendszer úgy kíván mutatkozni, mint józan, megbízható partner: az 1956-os események jelentőségét csökkenti, a nyugati országokkal pedig igyekszik elefejtetni az Egyesült Nemzetek által hozott elítélő véleményt. Amit visszavonni nem is tudnak, legalább azt akarják elérni, hogy vegyék le a napirendről. A kormányzatnak azonban fogalma sincs arról, hogyan érhetné ezt el, gyakorlatlanok a nemzetközi diplomáciában, nehézkesen ingadoznak az indulatos kifakadások (a nyugatiak felé) és a naiv megnyilatkozások (a barátibb népek felé) között. Világos azonban, hogy a magyar kormány mit akar kifejezni: a rendszer marad, az Egyesült Nemzetekben hagyjanak fel a Magyarországgal szembeni szigorú bánásmóddal, az erkölcsi felháborodás nem segíti elő a fővárosok közötti jó viszony kifejlődését. Bár a magyar kommunista vezetők bizonyos önbizalommal néznek a jövő elé, ez az érzés nem mutatkozik a budapesti nyu-

gati diplomataikkal való viszonyukban. Nyugtalanító, hogy a diplomataknak kevés a kapcsolatuk a magyar kormánnyal. Könnyen lehet magasabb beosztású vezetőkkel vagy a külügyminisztérium tisztviselőivel találkozni, szívesen adnak interjúkat, de nagyon nehéz bevonni őket értelmes politikai vitába. A helyzet könnyebb a gazdasági minisztériumokkal. Ezeknek, mint pl. az állami kereskedelmi szervezeteknek fenn kell tartaniuk kapcsolataikat a külföldi képviselőkkel, s ameddig politikai bonyodalmak nélkül üzleteket köthetnek, mind szakmai, mind társadalmi kapcsolataik jók maradnak a nyugatiakkal. A követség kereskedelmi titkára igazán imponáns kapcsolatokat tart fenn, és ez a követség egész munkája szempontjából igen eredményes, sokat ígérő tevékenység. Így módja van a követségnek a társadalom aktív és fontos tagjaira hatni. Ajánlatos lenne egy liberálisabb vízumpolitikát bevezetni azok számára, akik szakmai vagy üzleti céllal utaznak Angliába. Azokat viszont, akik a politikát irányítják és végrehajtják, vagyis inkább a moszkvai vonalat valószínűsítik meg, nemigen van mód befolyásolni. Nyugati képviselők nem nyírnak meg érveiknek az ilyen embereket, tíz közül kilencen a pártvonalat fogják ismételni. De bármennyire reménytelennek tűnik, a nyugati diplomaták mégis keressék meg ezeket az embereket. Nem okos politika továbbra is három lépés távolságra tartani őket, mint a forradalom után. Bizonyos hatást el lehet érni néhány alapvető dolog ismételtesével. (Pl.: Magyarország helyzete a népek között attól függ majd, hogy mennyire független külkapcsolataiban és mennyire humánus belpolitikájában.) A követ úgy véli, hogy talán túl kedvező képet festett a magyar fejlődésről. Azon elmélkedik, hogy ha egy rendszer és a nép között űr van, nem lehet abból kiindulni, hogy a végén úgyis a nép nyer majd. A magyarok nyugati rokonszenveikkel, ellenállási képességükkel – e szerint az érvelés szerint – az oroszok számára is nyilvánvalóvá teszik, hogy ez a nép „megemészthetetlen”, s ha Európában úgy alakul a helyzet, az oroszok visszavonják csapataikat. Ezt követően a helyi kommunizmus összedől, a magyar nép saját választású kormányt hoz létre, amely magyar lesz, semleges és balközép. A követ szerint ez persze jó lenne, de éppen úgy lehetséges egy másik irány is, a szovjet kommunizmushoz való illeszkedés, hiszen a totalitarizmusnak még óriási tartalékai vannak.

Nem tisztázott a többi diplomata véleménye, jó lenne az amerikai és a NATO-diplomaták véleményét hallani, össze kellene ülni velük és megvitatni a kérdéseket. Nagy tragédia lenne, ha a Nyugat nem reagálna a kommunista kihívásra. A nyugati hatalmak célja az, hogy Magyarországon visszaállítsák a független, nemzeti államot. Lehet, hogy ez csak hosszú tárgyalások és megegyezések eredménye. a nyugati államok és a Szovjetunió megegyezésének következménye lesz. Közben az igazi és sürgős munka az, hogy Magyarországon növekedjék az a meggyőződés, hogy a nyugati hatalmak akarják és készek is segíteni a magyarokat szabadságuk elnyerésében. Nem elég fenntartani a budapesti diplomáciai képviselőket és évente emlékeztetni az Egyesült Nemzeteket a magyar problémára. Sokkal cselekvőbb politika szükséges, hogy a nyugati hatalmak és a magyar nép között megmaradjon és erősödjék a kapocs, ezt azonban a nyugati államoknak össze kell hangolniuk. Persze nem könnyű ezt sikeresen végrehajtani akkor, amikor egyidejűleg a magyar kormánnyal harc folyik. Az igazságtalanság és elnyomás ellen fel kell szólalni. S ha ezeket megátolni nem is lehet, enyhíteni igen, a magyar kormány nem érzéketlen a külföldi vélemények iránt. A brit és a nyugati államok továbbra is törekedjenek kiterjeszteni kulturális és kereskedelmi kapcsolataikat. A magyar kormány időről időre panaszt emel majd, mint a múltban is tette, de tulajdonképpen még talán jó néven vennék a nyugati érdekeltségek magyarországi növelését, amely bizonyítaná, hogy a nyugati kormányok sem olyan merevek már.

A legtöbb eredményt kulturális és szakmai téren lehet elérni. A brit kormánynak vissza kellene hozni a British Councilt Budapestre, feltéve, ha bizonyos függetlenséget lehetővé tesznek számára. A korlátok közé szorított francia és olasz intézet is eredményesen dolgozik. A Councilon keresztül folyamatosan hatni lehetne a művelt magyar közönségre, írókra, művészekre, mérnökökre, akik alkat és hagyomány szerint is Nyugatra tekintenek. Még jobb lenne a fiatalokat befolyásolni, ami nem könnyű, mert a párt féltékeny szemmel figyeli az ifjúságot. A Council munkájára a követ javaslatokat tett, és pénzt is kért rá a következő évre.

Végül ismét hangsúlyozottan előkerül, hogy Magyarország elvesz a Nyugat számára, ha népe nem kap több támogatást. Ez volt a követ általános benyomása, ezt sugallta a politikai és pszichológiai közérzet Budapestén.

A magyar kormány ellenőrzése az ország felett folyamatos, ők kommunista mintát és gyakorlatot akarnak, a nép nem. A nép ellenálló képessége azonban nem végtelen, és stimulálni kell kívülről. Össze kell hangolni a terveket és azok alapján együttműködni, hogy hatásossá váljék a nyugati politika. A brit kormány képviselője a legnagyobb Budapestén, és mindig az első volt, amelyik kezdeményezett, vagy erői fejtett ki a magyarországi politikai harcokban. Így kell tovább haladni, és meg kell kezdeni a megbeszéléseket a többi nyugati szövetségessel.

A megegyezések Cheetham jelentésére a Foreign Office részéről bőségesek voltak. R. R. Ward 1959. május 1-jei „minute”-jében megjegyezte, hogy nem vonja kétségbe a követ megállapításainak helyességét, csak nem látja, hogyan tudnák eredményesen ellensúlyozni a nép növekvő belenyugvását. Nem valószínű, hogy a magyar kormány jó néven venné a British Council működését és a követség kiterjedtebb kulturális és szak-

mai kapcsolatait, hacsak nem enyhül Magyarország ENSZ-megítélése. Ez viszont a nyugati magyar emigráció számára lenne kiábrándító. Nehezen dönthető el, mi a tanácsosabb: továbbra is hidegen viselkedni és elítélni a kormányt, vagy igyekezni a népet és az értelmiséget közelebb hozni a Nyugathoz. Ugyanezt a problémát román vonatkozásban is felvetették, de a jelenben nem lenne bölcs dolog bármelyik irányban dönteni. Május 6-án a Foreign Office-ből J. E. Reeve tett a következő oldalon megjegyzést: amíg a Szovjetunió és csatlósai között nem változik a status quo, csak két lehetőség marad: a) a mindennapi ügyek intézését folytatni a magyar kormánnyal, úgy mint eddig; b) a magyar nép erejét – több kapcsolattal – fenntartani.

Ha az ENSZ enyhülést mutat a magyar kérdés tárgyalásában, az több megbecsülést hoz a magyar kormánynak. Több kapcsolatot kell teremteni Magyarországgal kulturális és szakmai téren, ebben igaza van a követnek, de ez csak olyan mértékben tehető meg, hogy ne váltsa ki a szovjet ellenérzést. (Hiszen eddig is vannak jelek erre, mert a szovjetek kérték azon külkereskedelemben dolgozó magyar személyek listáját, akiknek kapcsolatuk van külföldi cégekkel.) Nemsokára sor kerül az Amerikával való nézetegységesítésre a csatlós államokkal szembeni politikát illetően.

Május 19-én, bocsánatot kérve a késedelemért, hogy a jelentést feltartja, R. D. C. McAlpine a FO-ból – szintén „minute”-ként – azt írja, hogy Cheetham jelentése jó háttéranyag ahhoz, hogy fenntartsák a magyarok erejét, bár nem lesz könnyű az amerikaiakkal egyeztetni, milyen mértékben kívánatos ez. Az amerikaiaknak már van is egy tervezetük az egyeztetésig, a FO-n belül a kulturális és információs osztályok megvizsgálják Cheetham tervét. Az utolsó bejegyzés szerint (június 6-án) ez a jelentés oly soká fel volt tartva, hogy magyarországi kulturális és információs terveikhez nem vették figyelembe. Így újbóli köröztetése ajánlatos.¹³

Az idézett évi jelentések igen fontos adalékokat szolgáltatnak nemcsak a magyar 1956 megítéléséhez – bizonyos részletei a már eddig felderített adatokkal összevetendők –, hanem igen jó betekintést engednek a budapesti brit követségi munkába és a személyek – követek, nagykövetek, Foreign Office-vezetők, tisztviselők – meggondolásaiba, véleményeik formálódásába is. Számos angol személy egyéni közlése és számos e korrall foglalkozó történeti munka adatai szerint a magyar forradalomról szóló részletes és megfontolandó jelentések – habár megérkeztek a külügyminisztériumba – az egyidejű szuezi események miatt mindig (vagy csak formálisan) érték el a címzetetteket: Eden, Selwyn Lloyd külügyminisztereket. (L. a Churchillel, Edennel, MacMillannal foglalkozó kiterjedt és a nem kevésbé kiterjedt Szuezi-irodalmat.)

Jegyzetek

- 1 A második világháború nyomán Nagy-Britannia gazdasága 25%-kal csökkent.
- 2 PRO. Foreign Office (a továbbiakban: FO). 371.106325.NH 1892/3. G.P. Labouchere – utóbb Sir – 1905-ben született. Charterhouse-ban nevelkedett, 1929-ben lépett a Foreign Office szolgálatába. Számos dél-amerikai, keleti, európai beosztása után 1951–1953-ban Bécsben Chargé d’Affaires.
- 3 Egy 1954. április 15-i angol követségi jelentés említi tényszerűen, hogy a Rákosi-portrékat és -szobrokat el kellett távolítani az iskolákból, hivatalokból, üzletekből. PRO.FO.371.111489.NH.1016/19.
- 4 FO.371.111487.131174.Conf.1014/4/53.
- 5 FO.371.116357.NH.1011/1.
- 6 FO.371.116357.NH.1011/1.
- 7 FO.371.122367.NH.1011/1.
- 8 FO.371.128662.127470. Outfile.
- 9 FO.371.128662.NH.1011/1.
- 10 FO.371.128670.NH.10110/140.
- 11 U. O. W. Hayter megjegyzése.
- 12 FO.371.142989.NH.1015/8.
- 13 FO.371.142989.NH.1015/8. – Más vélemények is felmerültek időnként, mint Cheethamé a tekintetben, hogy mennyire lehet megbeszélni problémákat keleti diplomatákkal. Fry jelentette még 1957. május 16-án Budapestről Brimelow-nak, hogy a szovjet nagykövet „anxious to discuss delicate questions”. FO.371.128741.NH.189/6.